

# نگاهی به فعالیت‌های پژوهشی گروه رجال مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

گفت‌وگو با حجت‌الاسلام والمسلمین فریدون سبحانی\*



## اشاره

علم رجال، از علوم بسیار مهم در حوزه شناسایی سند و روایان احادیث معصومین (ع) به شمار می‌رود و به نوبه خود، نقش بسزایی در فهم وضعیت سندی روایات دارد و با علمی همچون: تراجم، تاریخ و انساب، متفاوت است. برای کسب اطلاعات بیشتر در خصوص جایگاه و اهمیت علم رجال و نیز آشنایی با فعالیت‌های علمی و پژوهشی گروه رجال مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، خدمت مدیر گروه رجال مرکز، حجت‌الاسلام والمسلمین سبحانی رسیدیم و به طرح سؤالاتی چند در این باره پرداختیم. آنچه ملاحظه می‌کنید، نتیجه این گفت‌وگوست که امید است مورد استفاده خوانندگان و رجال پژوهان محترم قرار بگیرد.

\* مدیر گروه رجال مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور).



درایة‌الحدیث انجام داد که شامل شرح و متن و برداشت از متن حدیث بود که در قالب معاجم موضوعی بحار الأنوار، وسائل الشیعه و کتب اربعه ارائه شد. بنابراین، در بحث علوم حدیث در بخش درایة‌الحدیث و متن حدیث، مرکز نور تولیداتی را ارائه داده است.

### آیا تولید این نرم‌افزارها به درخواست مراکز خاصی بوده است یا اینکه جزو دغدغه‌های مرکز بوده است؟

یک مرکز دینی همراه با دو دغدغه اصلی شروع به کار می‌کند که عبارت‌اند از: فعالیت و پژوهش در باره دو محور اساسی قرآن و سنت. از این‌رو، مرکز از ابتدا روی قرآن و سنت سرمایه گذاری انجام داد و در کنار آنها، بحث‌های علوم عقلی مانند فلسفه و منطق، همچنین تاریخ اسلام و ایران را کار کرد و در سایر رشته‌ها مانند: فقه، اصول و تراجم نیز فعالیت را آغاز کرد. بنابراین، از دغدغه‌های اولیه هر پژوهشگاه و محقق دینی قرآن و حدیث هستند. بنابراین، از بدو تأسیس مرکز در سال ۱۳۶۸ به دستور مقام معظم رهبری و در فضای بعد از انقلاب و پس از جنگ، لازم بود که به این بحث‌ها پرداخته شود. به همین جهت، دوستانی که در ابتدای کار در مرکز حضور داشتند، دغدغه فعالیت در منابع اصلی شریعت دینی و تفکر اسلامی را داشتند. در همین راستا، فعالیت‌هایی راجع به حدیث در مرکز انجام گرفت.

همچنین، لازم بود مرکز در زمینه سند حدیث نیز فعالیت‌هایی در کنار دیگر امور انجام می‌داد؛ چراکه بخشی از حدیث، «سند» آن، و بخش دیگر، «متن حدیث» است؛ اما راجع به متن حدیث، مرکز فعالیت‌هایی را که به آنها اشاره شد، ارائه کرد و هم‌زمان فعالیت راجع به سند احادیث را نیز آغاز کرد. علت این کار، آن بود که

- **نمایز علم رجال با تراجم، تاریخ و فهرست‌ها در چیست؟**
- در معنای عام، علمی به نام «علم حدیث» و یا «علم مصطلح الحدیث» داریم که گاهی به آن «علم السنة» یا «علم اصول حدیث» هم گفته می‌شود. علوم حدیث، به معنای عام شامل: علوم رجال، درایة، تاریخ حدیث، فقه الحدیث، متن کتب حدیثی و قواعد کلی برای بررسی دقیق سنت پیامبر(صلی الله علیه وآله وسلم) است.

- یکی از ادله چهارگانه مشترک بین شیعه و اهل سنت برای استنباط احکام شرعی، «سنت» است. در دیدگاه ما، سنت به معنای فعل، قول و تقریر معصوم(علیهم السلام) از پیامبر(صلی الله علیه وآله وسلم) تا سایر معصومانی است که ما به آنها اعتقاد داریم و کتب روایی ما غالباً قول معصوم(علیه السلام) است و به طور طبیعی، باید مورد تجزیه و تحلیل قرار بگیرند تا مورد پذیرش واقع گردند یا کنار گذاشته شوند. سنت که به طور اکثر، قول معصوم است، به شکل حدیث در منابع روایی ما وارد شده است و متشکل از سند راویان و ناقلان حدیث و متن حدیث است. در علوم حدیث، به طور کلی، راجع به مجموعه اجزای سنت که عبارت‌اند از مجموعه راویان و متن حدیث و بحث‌های دیگری که علوم حدیث نام دارند، بحث می‌کنند.

- مرکز تحقیقات کامپیوتری نور در سال‌های ابتدایی آغاز به کار خود، با ارائه در زمینه متون حدیثی، نرم‌افزار «بحار الأنوار» را تولید کرد و در ادامه تجمیع بحار الأنوار به همراه مصادر آن، به نام‌های نور ۱، نور ۲ و نور ۲،۵ را در سال‌های دهه هفتاد و اوایل دهه هشتاد، به پژوهشگران تقدیم کرد. سپس، کار گسترده‌تری انجام داد و مجموعه متون حدیثی را به همراه ترجمه و شروح آن تولید کرد که جامع الأحادیث ۳ و ۳،۵ بود. همچنین، کارهایی راجع به



سبب می‌شود زنده کردن این علم برای کسانی که دغدغه آن را دارند، نوعی زنده کردن فقه، روایات تفسیری، عقایدی و این‌گونه مباحث باشد؛ زیرا همه به تأثیر آن در پذیرش روایات و استناد به آن برای استنباط حکم شرعی و بخش عمده‌ای از مسائل و اعتقادات دینی اذعان دارند.

بنابراین، فضا برای این کار آماده شد تا در کنار پرداختن به متن حدیث، به سند و روایان حدیث نیز به شکل تخصصی پرداخته شود؛ زیرا دانش رجال، یک دانش ضمنی بوده است و فقها و مدرسین عالی‌مقام حوزه، در کنار مطرح کردن روایات فقهی، بحث‌های مربوط به سند و روایان آن را نیز ارائه می‌کردند؛ ولی این کار، برای گسترش آن علم کفایت نمی‌کرد؛ چراکه برای گسترش یک علم باید موضوع، مسائل، اهداف و غایات آن را به‌خوبی بررسی کرده و پرداخت مستقل برای آن داشته باشید. به همین جهت، از ابتدای شروع به فعالیت مرکز، دوستان به فکر تشکیل بخشی به نام «بخش رجال» بودند. پس، ضرورت پرداختن به علم رجال، از این امر ناشی شد که لازمه پرداختن به «سنت» که متن حدیث است، پرداختن به رجال بود. بنابراین، گروه رجال تأسیس شد و مدیر علمی این بخش، حضرت حجت‌الاسلام والمسلمین سید جواد شبیری زنجانی هستند که به واسطه تحقیقات طولانی مدت ایشان و ابوی بزرگوارشان، حضرت آیت‌الله سید موسی شبیری زنجانی (دامت برکاته)، بهترین گزینه شناخته شدند. علاوه بر اینکه ایشان از طرف مقام معظم رهبری به عنوان یکی از اعضای هیئت امنای مرکز نیز بودند. از این‌رو، احیای این علم، جزو اهداف اولیه مرکز بود.

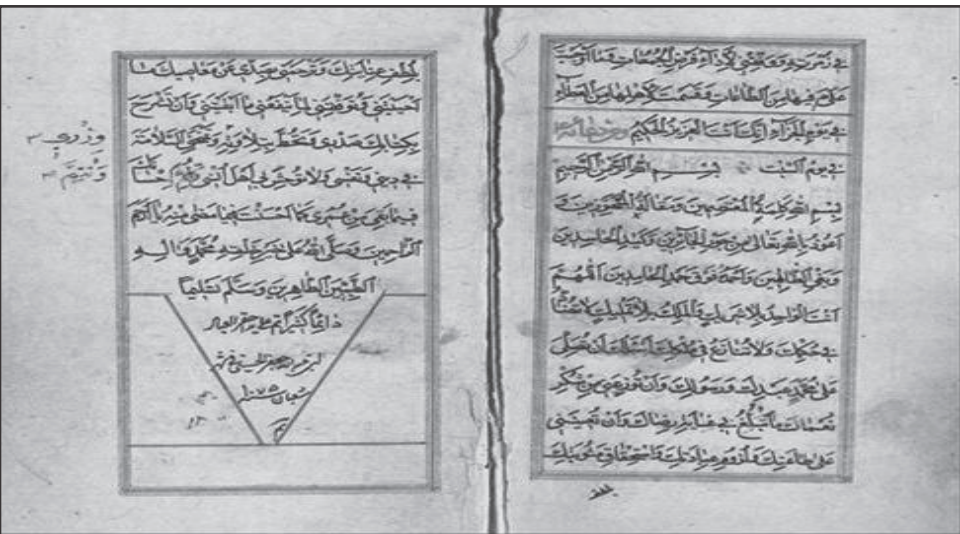
البته برخی از علوم، نزدیک به هم هستند و در ابتدای بحث هم اشاره‌ای به این مطلب داشتیم که در علوم حدیث بحث درایه و

از دیدگاه ما قالب اصلی سنت، قول معصوم (علیه السلام) است که این قول، از طریق افرادی به صورت سینه‌به‌سینه و اصول نوشته شده به دست ما رسیده است. بنابراین، در کنار پرداختن به متن حدیث، لازم است راجع به روایان و سند حدیث کاری انجام بگیرد؛ چنان‌که از ابتدای تولد تعلیم و تعلم در اسلام، یعنی از زمان ائمه (علیهم السلام) هر جا بحث حدیث مطرح می‌شده، بحث روایان حدیث نیز مورد دغدغه شاگردان ائمه (علیهم السلام) بوده است و گاهی از ائمه (علیهم السلام) سؤال کرده‌اند که ما از فلانی روایتی را شنیده‌ایم. آیا قول او مورد تأیید است؟

پس، این دغدغه از قرون اولیه و از زمان ائمه (علیهم السلام) وجود داشته است. به طور طبیعی، در کنار متن حدیث باید به سند آن نیز پرداخت.

### به نظر جناب عالی آیا علم رجال دچار نوعی مهجوریت نیست؟

در پاسخ به این پرسش باید عرض کنم که وضعیت علم رجال در مجامع علمی حوزوی، اهمیت پرداختن به سند حدیث را بیشتر می‌کند. علم حدیث، تفسیر، علوم قرآن و همچنین فقه، اصول و فلسفه، علمی بودند که به طور معمول، عده‌ای تحت عنوان استاد و عده دیگری به عنوان دانش‌پژوه و طلبه، پیگیر آن بودند و مجامع درسی مستقلی داشتند؛ اما علم رجال از ابتدا محافل درسی مستقلی که به شکل القا و گرفتن باشد و استاد از بام بسم الله علم رجال را شروع کند و طلاب نیز مطلب را بگیرند، نبوده است. در طول زمان، این علم تا حدی مهجور می‌شود؛ اما مهجور بودن بیرونی آن، در حالت عمومی حوزه‌ها و نه حالت تخصصی و خصوصی آن، از ارزش این علم نمی‌کاهد؛ بلکه این مهجور بودن،



رجال مطرح است و تفاوتی بین علم رجال و تاریخ، و همچنین علم رجال و علم انساب، و نیز علم رجال و تراجم وجود دارد. علم رجال، متکفل بحث از روایان حدیث و اوصاف آنهاست که این حدیث، چه روایانی دارد و این افراد، چه اوصافی دارند و آیا برای گرفتن احکام و معارف سنت از آنها مورد اعتماد هستند؟ به طور طبیعی، اوصاف آنها می‌تواند شامل: ثقة، ضعیف، مجهول، حسن و امثال آن باشد و با این اصطلاحات، راوی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. بنابراین، علم رجال، متکفل بحث از روایان احادیث معصومین (علیهم السلام) و برخی از اوصاف آنهاست که در اعتبار حدیث نقش دارد و سبب می‌شوند ما حدیث را از آنها قبول کنیم یا قبول نکنیم.

### تفاوت علم رجال و تراجم در چیست؟

علم تراجم نیز از شخصیت‌ها بحث می‌کند و شخصیت را نه به عنوان ناقل حدیث، بلکه به عنوان نویسنده، شاعر، فقیه، اصولی،



**مرکز نور در تمام این زمینه‌ها تولیداتی دارد. در زمینه علم تاریخ، نرم‌افزار «نور السیره ۱ و ۲» تولید شده است. در علم انساب، پروژه انساب به طور سنگین کار شده و در حال ارائه است. در علم تراجم نیز «نرم‌افزار تراجم ۱ و ۲ و ۳» تولید شده است و در تمام رشته‌ها، مرکز نور تولیداتی دارد و حق این بود که تولید مستقلی راجع به رجال نیز داشته باشد**



● فیلسوف و یا مورخ بررسی می‌کند و صدر و ذیل شخصیت او را در حوزه تخصص مورد اشاره بررسی می‌کند؛ درحالی که در علم رجال، تمام خصوصیات یک راوی را بررسی نمی‌کنیم؛ بلکه یک شخص را به عنوان روایت کردن او و نه به عنوان ادیب یا نویسنده یا فقیه بودن او بررسی می‌نماییم. بنابراین، حیطه علم تراجم، گسترده‌تر از علم رجال است و از تمام جهات، به یک شخصیت می‌پردازد و شخصیت بودن فرد، مورد توجه است؛ ولی در علم رجال، شخصیت بودن در رتبه اول اهمیت قرار ندارد؛ بلکه راوی بودن او مهم است. پس، ممکن است فردی راوی باشد و دارای مکانات شخصیتی خاصی هم نباشد؛ چنان که در بین روایت، کسانی هستند که شخصیت شناخته شده‌ای ندارند؛ اما چون راوی حدیث هستند، در باره شخصیت آنها بحث می‌شود. از این رو، بین آنها رابطه عموم و خصوص من وجه برقرار است؛ یعنی شخصیتی است که ادیب یا فقیه یا اصولی است و یا محدث است و در علم رجال به عنوان راوی شناخته می‌شود و در هر دو علم از او بحث می‌شود. همچنین، شخصیتی است که ادیب یا فقیه است و چون راوی روایت نیست، در علم رجال از او بحث نمی‌شود و در علم تراجم از او بحث می‌شود. همچنین، شخصیتی است که شناخته شده نیست؛ اما چون راوی است، در علم رجال از او بحث می‌شود و در علم تراجم از او بحث نمی‌شود؛ البته افرادی هستند که هر دو جهت را دارند؛ مانند مرحوم شیخ کلینی.

### علم رجال و تاریخ چه تفاوتی با هم دارند؟

● علم تاریخ نیز گاهی نزدیک به این دو علم است و در ضمن مباحث تاریخی، به بررسی احوال شخصیت‌ها می‌پردازد؛ اما بررسی تاریخی با بررسی رجالی یا تراجم، تفاوت دارد؛ به این صورت که تاریخ، یک واقعه زمانی و افرادی را که در آن واقعه



**تفاوت دانشنامه با کتابخانه در نرم افزارهای مرکز، این است که در نرم افزارهای کتابخانه‌ای فعالیت پژوهشی گسترده‌ای روی کتاب‌ها انجام نمی‌گیرد؛ اما در دانشنامه‌ها، اصل کتاب‌ها نیست و فعالیت پژوهشی گسترده و عمیقی با فرمت‌های گوناگون بر منابع انجام می‌گیرد و اگر زمینه فراهم شود، ان شاء الله در تولیدات بعدی، تجمیع آثار کتابخانه‌ای و دانشنامه‌ای صورت خواهد گرفت**



نسخه ۱ می‌گیرند، این است که نام با محتوا سازگاری ندارد و بحث‌های ما در درایة‌النور بحث‌های رجالی است و راجع به سند و افراد بحث می‌کنیم و بحث راجع به سند نیز به تبع افراد است؛ اما نام نرم‌افزار درایة‌النور است؛ درحالی که لازم بود نام آن رجال‌النور باشد. این، مسامحه‌ای است که در ابتدا انجام شد و باقی ماند؛ اما در تولید درایه نسخه جدید، نمی‌توانستیم از این نام فاصله بگیریم؛ چراکه درایة‌النور، به برند فعالیت رجالی مرکز تبدیل شده بود و مسئولان مرکز صلاح ندیدند که این برند، کنار گذاشته شود؛ بلکه اصلاحی انجام شد و عنوان نرم‌افزار درایة‌النور نسخه دو انتخاب شد و ذیل آن تعبیر «دانشنامه تخصصی رجال شیعه» قرار داده شد. پس، به این اشکال توجه داشتیم و منظور ما، همان دانشنامه تخصصی رجال شیعه است. بنابراین، بحث درایه از بحث رجال جداست.

روایت، متشکل از دو بخش سند و متن است. درایه، راجع به متن بحث می‌کند که متن حدیث، مطلق یا مقید است و چطور می‌توانیم آن را تفسیر کنیم و چه برداشتی می‌توان از آن داشت و

- نقش داشته‌اند و تأثیرگذاری آن افراد برای عبرت‌های مختلف به عنوان نقش‌های مثبت یا منفی را بررسی می‌کند. بنابراین واقعه، زمان و حالات مختلف شخصیت و عملکرد و گفتار او، به تبع واقعه و زمان در علم تاریخ مورد بحث قرار می‌گیرد. در رجال، کاری به موقعیت اجتماعی و سیاسی فرد نداریم؛ حتی اگر از عنصر زمان نیز در رجال بحث بشود که فرد متولد و متوفای چه تاریخی است، از این جهت است که آیا این فرد می‌توانسته در این زمان شاگرد ائمه یا شاگرد شاگردان ایشان باشد یا خیر؛ یعنی به زمان از حیث شناخت اساتید فرد و نسبت استاد و شاگرد و تسلسل ارتباط آنها، اهمیت می‌دهند. بنابراین، زمان حیات و ممات فرد، در رجال، برای شناخت این سلسله است که طبقه و شاگردان او را بشناسند تا ببینند به لحاظ تاریخی صحت وقوع او در این طبقه و جایگاه وجود دارد یا خیر؛ درحالی که در علم تاریخ، یکی از گزینه‌های بررسی شخصیت، سال تولد و وفات اوست.

- **تفاوت علم رجال و انساب را چطور توضیح می‌دهید؟**
- علم دیگر نیز علم انساب است که از نسب افراد بحث می‌کند تا به اولین فرد برسد. همچنین، در این علم، قبایل و ارتباط قبایل و انساب با یکدیگر برقرار است. این هم علم مستقلی است که با تاریخ و تراجم تفاوت دارد؛ هر چند در رجال، گریزی به طبقه و نسب زده می‌شود و در کتب و نرم‌افزارهای ما، یکی از اطلاعات فرد کنیه و نسب است تا ببینیم این فرد به چه قبیله‌ای منتسب است؛ بدین منظور که او را بشناسند و روابط استاد و شاگردی و اعتماد به گرفتن روایت از او مشخص شود. بنابراین، انساب هم به نوعی با بحث رجال فاصله دارد؛ هر چند مشترکات جزئی نیز با یکدیگر دارند.

- مرکز نور در تمام این زمینه‌ها تولیداتی دارد. در زمینه علم تاریخ، نرم‌افزار «نور السیره ۱ و ۲» تولید شده است. در علم انساب، پروژه انساب به طور سنگین کار شده و در حال ارائه است. در علم تراجم نیز «نرم‌افزار تراجم ۱ و ۲ و ۳» تولید شده است و در تمام رشته‌ها، مرکز نور تولیداتی دارد و حق این بود که تولید مستقلی راجع به رجال نیز داشته باشد.

- **به نظر می‌رسد که نام نرم‌افزار درایة‌النور، با محتوای برنامه سازگاری ندارد. نظر شما چیست؟**

- همان‌طور که می‌دانید، علم رجال و درایه در مجموعه علوم حدیث وجود دارند. یکی از اشکالاتی که به کلیت نرم‌افزار درایة‌النور





از منابع اولیه رجال، منابع حدیثی است که سند حدیث هم در کنار حدیث وجود دارد. در نرم‌افزارهای درایة‌النور نسخه ۱ و ۲، منابع حدیثی را قرار داده ایم؛ چون لازمه کار ما هست و سند در متون حدیثی وارد شده است. پس، کتب اربعه و وسائل الشیعه و تمام کتب مرحوم صدوق، در نرم‌افزار درایة‌النور ۲ وجود دارد



را انجام دادند و به شکل اسناد صدوق که شامل بررسی اسناد و روات کتب مرحوم شیخ صدوق است، ارائه شد.

تولید دیگر ما در بحث رجال، «کتابخانه رجال شیعه ۱» بود. بنابراین، مرکز در بحث رجال سه تولید داشته و تولید چهارم آن نیز در سال ۱۳۹۸ ارائه خواهد شد. همچنین، بخشی از فعالیت‌های کتابخانه رجال و درایه شیعه و اهل تسنن نیز انجام گرفته که امیدواریم در سال ۱۳۹۹ تولید شود.

همان‌طور که می‌دانید، کتابخانه ابتدایی ما کتابخانه رجال شیعه بود و بحث درایه زیاد در آن مطرح نبود؛ اما در کتابخانه رجال و درایه ۲ هم منابع مربوط به درایه در کنار منابع رجالی می‌آید و هم بنا به درخواست‌های زیاد کاربران و پژوهشگران بحث‌های رجالی، ارائه منابع اهل سنت در کنار منابع شیعه خواهد بود.

**دانشنامه و کتابخانه رجال چه تفاوتی با همدیگر دارند؟**  
تفاوت دانشنامه با کتابخانه در نرم‌افزارهای مرکز، این است که در نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای فعالیت پژوهشی گسترده‌ای روی کتاب‌ها انجام نمی‌گیرد؛ اما در دانشنامه‌ها، اصل کتاب‌ها نیست و فعالیت پژوهشی گسترده و عمیقی با فرمت‌های گوناگون بر منابع انجام می‌گیرد و اگر زمینه فراهم شود، ان‌شاء‌الله در تولیدات بعدی، تجمیع آثار کتابخانه‌ای و دانشنامه‌ای صورت خواهد گرفت.

**یکی از نقدهایی که در باره تولیدات رجالی مرکز گفته می‌شود، این است که چرا منابع حدیثی در کنار منابع رجالی در نرم‌افزارهای تولیدشده آورده نمی‌شود.**

- راجع به شرح و ترجمه آن بحث می‌کند؛ اما در بحث رجال، راجع به سند حدیث و عمدتاً راجع به افراد حدیث و ناچاراً راجع به سند بحث می‌شود. البته در برخی از تعابیر، این دو علم را به عنوان خواهر بحث کرده‌اند و حضرت آیت‌الله سبحانی در کلیات علم رجالشان، دو علم رجال و درایه را به عنوان دو خواهر ذکر کرده‌اند که دو علم نزدیک به هم هستند و مجموعه آنها، در علوم حدیث است و تعامل زیادی با هم دارند. به همین دلیل، گاهی به عنوان رجال و درایه مطرح می‌شوند و همراه با هم می‌آیند؛ در صورتی که موضوع و تعریف و غایات این دو علم، تفاوت دارد؛ ضمن اینکه اشتراکات فراوانی دارند. غایت هر دو علم، این است که ما در اخذ حدیث از معصوم (علیه السلام) اعتماد کنیم و گاهی این اعتماد راجع به سند و راویان است و گاهی اعتماد به متن حدیث و برداشت ما از متن حدیث است و این دو علم، لازم و ملزوم هم هستند؛ چراکه نمی‌توانیم راجع به سند حدیث بحث کنیم؛ ولی راجع به متن حدیث بحث نکنیم یا به طور کلی، از سلسله حدیث نتیجه‌گیری نشود که صحیح یا حسن یا موثق باشد. بنابراین، در تقسیم‌بندی علوم حدیث، درایة‌النور نسخه ۱ و ۲، جزو علم رجال محسوب می‌شوند.

**آیا گروه رجال مرکز تحقیقات کامپیوتری نور تولیدات دیگر هم دارد؟**

- مرکز علاوه بر نرم‌افزار درایة‌النور دو تولید دیگر نیز دارد: یکی نرم‌افزار «اسناد صدوق» است که در ۲۰ سال قبل به تبع و دنباله کتب اربعه و وسائل الشیعه انجام گرفته است؛ اما به نرم‌افزار درایة‌النور ۱ نرسید که تتمه‌ای داشت و دوستان چند سال قبل آن



اولاً، این کار در درایة‌النور نسخه ۱ و ۲ انجام شده است؛ چراکه رجال از راوی و اوصاف راوی و آنچه مربوط به اعتبار راوی در گرفتن روایت از او دخیل است، بحث می‌کند. منبع اولیه رجال، کتب حدیثی است. بنابراین، ما نمی‌توانیم از علم رجال بحث کنیم و در مجموعه بحث از کتب حدیثی استفاده نکنیم. از این رو، در نرم‌افزار درایة‌النور نسخه ۱، کتب حدیثی شامل کتب اربعه و وسائل الشیعه در

وجود داشته که جمع شده و هماهنگی بیشتری بین بخش‌های مختلف این دو نرم‌افزار صورت گرفته که فعالیت زیادی را طلبیده است و فضای بهتر و گسترده‌تری در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد و سبب می‌شود تا تحقیقات خود به صورت کامل‌تری انجام بدهند.

- کنار کتب ثمانیه رجالی اضافه بر معجم رجالی حضرت آیت‌الله خوئی وجود دارند. درست است که رجال از راویان و اوصاف دخیل در پذیرش روایت آنها و اعتبار آنها نقش دارند بحث می‌کند، اما مهم‌ترین و پربارترین بحث برای مسائل رجالی، خود حدیث است؛ زیرا حدیث بدون سند نقل نشده است و منابعی که حدیث را بدون سند نقل کرده‌اند، در ابتدا یا انتهای کتب به عنوان مشیخه و طرق سلسله سند خودشان تا آن حدیث را نقل کرده‌اند و این کار را در یکایک احادیث انجام نداده‌اند بنابراین، این سری از کتب نیز سند دارند. بنابراین، از منابع اولیه رجال، منابع حدیثی است که سند حدیث هم در کنار حدیث وجود دارد. در نرم‌افزارهای درایة‌النور نسخه ۱ و ۲، منابع حدیثی را قرار داده ایم؛ چون لازمه کار ما هست و سند در متون حدیثی وارد شده است. پس، کتب اربعه و وسائل الشیعه و تمام کتب مرحوم صدوق، در نرم‌افزار درایة‌النور ۲ وجود دارد.

در درایة‌النور نسخه ۲، کتب اربعه و وسائل الشیعه، کتب مرحوم صدوق، کتب ثمانیه و معجم رجال آقایی خوئی و جوامع رجالی اضافه شده و در یک محیط قرار گرفته و همه به هم مرتبط هستند. در نتیجه، همه فعالیت‌های پژوهشی کاربر را در بر می‌گیرد و لازم نیست به قسمت‌های مختلف یا نرم‌افزار دیگری مراجعه کند

- هدف از تولید نرم‌افزار درایة‌النور ۲ چیست؟
- هدف از نرم‌افزار درایة‌النور ۲، جمع بین دو تولید اولیه درایة‌النور ۱ و اسناد صدوق بوده است؛ چراکه ماهیت کار هر دو، یکی بوده است. تلاش اولیه ما این بود که حدود ۲۵ عنوان دیگر از منابع بحار را به آنها ملحق کنیم که بخش عمده این کار، صورت گرفته بود؛ ولی به دلایلی نتوانستیم این کار را انجام دهیم. بدین جهت، تعریف نرم‌افزار درایة‌النور نسخه ۲، عبارت شد از جمع نرم‌افزار درایة‌النور نسخه ۱ به علاوه نرم‌افزار اسناد صدوق با محیط و قابلیت‌های جدید فنی و پژوهشی که در نرم‌افزارهای مرکز وجود دارد. بخشی از کارها در نرم‌افزارهای درایة‌النور نسخه ۱ یا ۲

علامه، رجال ابن غضائری و رجال برقی می‌باشد و این هشت کتاب را ثمانیه رجالی می‌گویند که در درایة‌النور نسخه ۱ این هشت کتاب به طور مستقل، کتب اربعه و وسائل جداگانه و معجم رجال الحدیث مرحوم آیت‌الله خوئی نیز به طور جداگانه بحث شده است؛ یعنی نرم‌افزار درایة‌النور نسخه ۱ شامل سه قسمت است که برای پیدا کردن یک سند یا راوی لازم بود در هر سه، به شکل مستقل وارد شد و جمع‌بندی انجام داد؛ اما در درایة‌النور نسخه ۲، کتب اربعه و وسائل الشیعه، کتب مرحوم صدوق، کتب ثمانیه و معجم رجال آقای خوئی و جوامع رجالی اضافه شده و در یک محیط قرار گرفته و همه به هم مرتبط هستند. در نتیجه، همه فعالیت‌های پژوهشی کاربر را دربرمی‌گیرد و لازم نیست به قسمت‌های مختلف یا نرم‌افزار دیگری مراجعه کند.

در این نرم‌افزار، تجمع دو نرم‌افزار با جوامع رجالی به معنای تام انجام گرفته است؛ به این معنا که هم منابع در کنار هم قرار گرفته‌اند و هم اینکه یک راوی یا حدیث از طبقه تا شاگردان و احادیث آن در تمام این متون مورد بررسی قرار می‌گیرد. با این توضیح، وجه افتراق و توانمندی‌های نسخه ۲ درایة‌النور نسبت به نسخه ۱/۲ نیز مشخص شد که شامل تجمع درایة‌النور نسخه یک و صدوق، و تجمع به معنای تام کلمه و اضافه کردن جوامع رجالی انجام گرفته است. در نتیجه، حیطة فعالیت پژوهشگر بسیار گسترده‌تر خواهد بود.

### نرم‌افزار درایة‌النور ۲ از چه قابلیت‌های دیگری بهره می‌برد؟

در زمینه قابلیت‌های دیگر نرم‌افزار درایة‌النور ۲ نیز کتابخانه‌ای در کنار دانشنامه رجال قرار داده شده است که متشکل از حدود ۶۰ عنوان خواهد بود. همچنین، یک سری از کتاب‌های جوامع حدیثی شیعه شامل: کتب اربعه، کتب حدیثی مرحوم صدوق و وسائل الشیعه است و جوامع رجالی آن نیز ارائه می‌شود.

همچنین، یک سری از کتب تحقیقی رجالی نیز مانند: «فوائد الرجالية» و «الوجیزه فی الرجال» علامه محمدباقر مجلسی (۱۱۱۱ ق)، سه جلد مستدرک الوسائل و کتاب «اسناد کافی» به قلم استاد سید جواد شبیری و مجموعه مقالاتی که ایشان راجع به راویان مختلف و به تبع بحث‌های درایه مطرح کرده‌اند و نیز برخی تعلیقات رجالی ایشان و حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی که تعلیقات بر اصحاب رجالی و تعلیقات بر کتب حدیثی است و همچنین کتاب‌هایی که تحریر رجالیه محسوب می‌شوند، در این

بنابراین، این نرم‌افزار علاوه بر تجمع نرم‌افزار درایة‌النور و اسناد صدوق، اضافات فراوانی دارد که بخشی از این اضافات مربوط به تعلیقات حضرت آیت‌الله شبیری زنجانی و هم فرزند بزرگوار ایشان، استاد محترم سید جواد آقای شبیری است و همچنین، مجامع روایی دیگری مانند: قاموس الرجال، زبدة الاقوال، منهج المقال، جامع الرواة، عدة الرجال، شعب المقال فی درجات الرجال که در درایة‌النور نسخه ۱ وجود نداشته و نیز معجم رجال الحدیث مرحوم آیت‌الله خوئی، در این مجموعه وجود دارد که بحث را تکمیل می‌کند.

در نرم‌افزار درایة‌النور نسخه ۱ و ۱/۲ کتب اربعه و اسناد آن مستقل ارائه شده است و مجموعه کتب ثمانیه رجال شیعه نیز به طور مستقل مورد بررسی قرار می‌گیرد. کتب ثمانیه شیعه، بعد از جوامع روایی، از منابع اولیه علم رجال محسوب می‌شود. کتب ثمانیه رجالی را به اصول اولیه و ثانویه تقسیم می‌کنند. گاهی نیز به همه آنها اصول اولیه اطلاق می‌شود که شامل: رجال و فهرست شیخ طوسی، رجال نجاشی، رجال کشی، رجال ابن داوود، رجال



**نرم‌افزار درایة‌النور نسخه ۲، مجموعه‌ای گسترده برای پژوهش درباره راوی و سند است و راجع به اعتبار حدیث، تصمیم‌گیری می‌شود؛ چرا که نتیجه بحث‌های رجالی و درایه‌ای، این است که در نهایت می‌توانیم حدیث را اخذ کنیم یا خیر، و یکی از مقدمات مهم این کار که بحث سند و راوی است، در این نرم‌افزار انجام می‌گیرد**





نرم افزار اضافه شده‌اند.

کتاب **کشف النقاب** که در باب راویان، مستقلاً بحث‌هایی ارائه داده است، به مجموعه اضافه شده است. همچنین، برخی کتب درایه، کلیات علم رجال، سرگذشت محدثان، سندشناسی و شروح کتب اربعه نیز به این نرم‌افزار اضافه شده که از هر کتاب، یک شرح معتبر با دید سندشناسی در کتابخانه می‌باشد. بنابراین، در این نسخه از نرم‌افزار درایه‌النور کتابخانه در کنار دانشنامه ارائه شده است؛ به تعبیر دیگر، شاید انتظار از ما این بود که مجموعه کتابخانه رجال شیعه ۱ و کتاب‌های درایه‌ای و دیگر منابع را ارائه بدهیم؛ ولی چون کتابخانه رجال و درایه ۲ در مسیر تولید قرار گرفته، نخواستیم برنامه را سنگین ارائه کنیم؛ چراکه در تولیدات دیجیتال، به هر میزان کتب اضافه شود، به لحاظ تولید و پژوهش زمانبر خواهد بود. هدف اولیه این بود که نسخه دو درایه‌النور به سرعت تولید شود. فقط فعالیت‌هایی بر دیتای قبلی انجام شد تا توانستیم درایه‌النور نسخه ۲ را با اضافاتی که عرض کردم، ارائه بدهیم.

#### در مورد بخش‌های دیگر درایه‌النور توضیح دهید.

از بخش دیگر برنامه عبارتند از سند و راوی. در بخش سند، جمیع اسنادی که در درایه وجود دارد، شامل: کتب اربعه، وسائل الشیعه و کتب مرحوم صدوق ارائه می‌شود و مورد بررسی قرار می‌گیرد. بحث ارزیابی سند، شامل: صحیح، موثق، معتبر و ضعیف که چهار نوع از سند ضعیف مطرح می‌شود و بیش از ۱۸۰۰۰۰ سند مورد بررسی قرار می‌گیرد. از حیث اتصال سند، مسند، مرسل، مرفوع و موقوف که سند مرسل نیز شامل ۵ نوع مختلف است و مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین، در این نسخه از نرم‌افزار درایه‌النور، انواع بازسازی‌هایی که پژوهشگران گروه رجال از سال ۱۳۶۸ بر روی اسناد انجام داده‌اند، تماماً نمایش داده می‌شوند. افزون بر این، نوع سند شامل: عادی، تعلیق، تحویل، عطف، ضمیر و اشاره مشخص می‌شود؛ ضمن اینکه طرق و مشیخه‌ای که برخی از اسناد دارند، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این بخش، ارزیابی کاربر نیز وجود دارد که کاربر می‌تواند نظر خودش را در باره سند ابراز کند و سیستم با توجه به ارزیابی کاربر، نتیجه ارزیابی را تغییر می‌دهد.

بخش دیگر برنامه، قسمت راوی است. در این بخش، حدود ۵۳۰۰۰ راوی مورد بحث قرار می‌گیرند که حدود ۱۴۰۰۰ مورد آن، اصطلاحاً معیار زده شده است.

در بخش راوی، پرونده هر شخص عرضه می‌گردد که متشکل

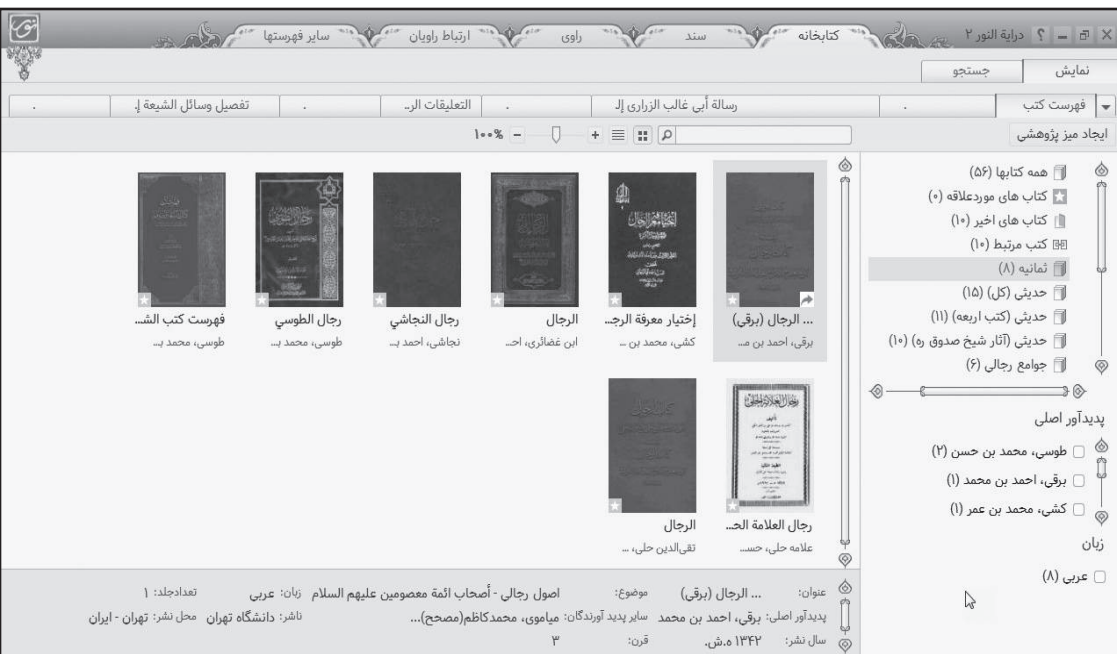
اشتراک در عناوین، پراکندگی  
عناوین، تحریف عناوین، عدم  
تحریف برخی از راویان در  
کتب، عدم توثیق یا تضعیف  
نسبت به برخی از راویان، اختلاف  
نظر رجالیون در توثیق و تضعیف  
و نیز تعارض میان قول رجالیون  
و رفتار عملی اصحاب، از مواردی  
هستند که موانع تشخیص برخی  
از راویان شده‌اند

از شناسنامه و جرح و تعدیل وی است. شناسنامه را نام راوی به شکل معیار، طبقه، لقب، کنیه و تاریخ وفات تشکیل می‌دهد و در جرح و تعدیل نیز گزارش و نتیجه ارزیابی او در کتب ثمانیه به همراه مذهب وی ارائه می‌گردد.

اطلاعات پرونده راوی از کتب ثمانیه و جوامع روایی، اساتید وی و روایات آنها، شاگردان، طبقه، احادیث آنها و ابواب حدیثی که این راوی در آنها نقل حدیث کرده است، در هر سندی قابل پیگیری است. کارتابل راوی، محور و نقطه ثقل نرم‌افزار درایه است که مجموع بحث‌ها راجع به راوی، در آن قابل دسترسی است و با اینکه کارتابل سند به طور مستقل در نرم‌افزار ارائه شده و در آن می‌توان از طریق سند و راوی وارد شد، اسناد نیز در این کارتابل قابل دسترسی است.

بخش دیگر، ارتباط راویان است که در نرم‌افزار قبلی ارائه شده بود؛ اما اینجا به شکل گسترده، راویان دسته‌بندی شده‌اند و ارتباط یک راوی با چند راوی قبل یا در کنار خودش بررسی می‌گردد و جمع‌بندی ارتباط، به صورت نمودار و جدولی دیده می‌شود.

فهرست‌های گوناگون به تناسب دسته‌بندی‌های برنامه نیز به طور مستقل قابل دستیابی و پژوهش می‌باشند.



## حل مشکلات مربوط به بحث راوی همچون مشترکات و عناوین متعدد راویان را چگونه توضیح می‌دهید؟

از مشکلاتی که در بحث وجود دارد، اشتراک عنوان در راویان متعدد و نیز پراکندگی در عناوین راویان است. اشتراک بین راویان را از لحاظ عنوان، مشترکات و پراکندگی عناوین یک راوی را توحید مختلفات می‌گویند که یک راوی گاهی

تا ۱۵ عنوان داشته است. بنابراین، یکی از پژوهش‌های اساسی در بخش راوی در علم رجال، این است که مشترکات را از یکدیگر جدا کنیم و مثلاً بگوییم این عنوان، بین سه نفر مشترک است و از این عنوان، دویست حدیث در اختیار داریم که هر کدام مربوط به کدام یک است.

پرداختن به مشترکات و توحید مختلفات، از کارهای طاقت‌فرسا و زمان‌بر است که دقت زیادی می‌طلبد و احاطه کافی نسبت به متون رجالی و حدیثی نیاز دارد و الحمدلله، دوستان گروه رجال

دارای این خصوصیت بودند و در رأس آنها، استاد سید جواد شبیری زنجانی بودند.

علاوه بر این، مشکل تحریف در عناوین راویان هم مطرح است و سبب می‌شود راوی از اعتبار ساقط شود تا اینکه شما تحریف را پیدا کرده و اصلاح کنید که حدود ۲۰۰۰ عنوان مصحف تصحیح شده است.

عدم تعریف برخی از راویان در کتب رجالی، سبب مجهول یا مهمل بودن راوی و ساقط شدن حدیث از اعتبار می‌شود که به این مشکل پرداخته شده و سعی شده است تا در مورد برخی راویان، این نقیصه حل شود و ضعف روایت برطرف گردد.

پذیرش روایت یک راوی، نیاز به توثیق او از جانب معصوم (علیه السلام) یا مشایخ خاص دارد و ضد آن را تضعیف است که سبب می‌شود راوی را معتبر ندانسته و برای پذیرش روایت او به دنبال راه‌حل‌های دیگری باشیم. بنابراین، عدم توثیق یا تضعیف راویان، مشکل دیگری در بحث راویان است.

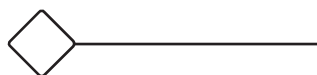
اختلاف نظر رجالیون مصادر اولیه، در توثیق و تضعیف راویان هم وجود دارد. متخصص رجالی، از صاحبان ثمانیه رجالی یا صاحبان جوامع روایی، فردی را توثیق کرده و دیگری او را تضعیف کرده است که این مسائل، نیاز به بررسی دارد که آیا قابل جمع است یا نه. همچنین، گاهی اوقات میان قول و رفتار رجالیون و اصحاب روایات، هماهنگی وجود ندارد؛ به عنوان مثال، در بحث رجالی، شخصی را ضعیف و قول او را متروک می‌دانند؛ ولی در عمل، به حدیث او فتوا داده‌اند و یا لازمه فتوای شخصی، پذیرش قول راوی است که در جای دیگری ایشان را تضعیف کرده‌اند.

بنابراین، اشتراک در عناوین، پراکندگی عناوین، تحریف عناوین،

یکی از پژوهش‌های اساسی در بخش راوی در علم رجال، این است که مشترکات را از یکدیگر جدا کنیم و مثلاً بگوییم این عنوان، بین سه نفر مشترک است و از این عنوان، دویست حدیث در اختیار داریم که هر کدام مربوط به کدام یک است



ان شاء الله، نقدی که راجع به عدم تجمیع منابع حدیثی و رجالی به مرکز بود، در تولیدات آینده برطرف شود. گرچه در حال حاضر، منابع روایی دست‌اول در این نرم‌افزار وجود دارد، در نسخه آینده نرم‌افزار، ۱۱ عنوان از منابع بحارالانوار که اسناد آن مورد پژوهش قرار گرفته‌اند، اضافه خواهند شد و در نسخه بعد، می‌توانیم این اطمینان را حاصل کنیم که اگر یک راوی را بررسی کرده‌ایم، این کار را در مجموعه اسناد منابع حدیثی بررسی نموده‌ایم و تقریباً می‌توانیم بگوییم پژوهش‌های روایی، به شکل کامل انجام می‌گیرد



امکانات نرم‌افزاری بی‌نیاز بدانیم. این نرم‌افزار، ابزاری پُراهمیت برای پژوهشگران رجالی و حدیثی است.

ان شاء الله، نقدی که راجع به عدم تجمیع منابع حدیثی و رجالی به مرکز بود، در تولیدات آینده برطرف شود. گرچه در حال حاضر، منابع روایی دست‌اول در این نرم‌افزار وجود دارد، در نسخه آینده نرم‌افزار، ۱۱ عنوان از منابع بحارالانوار که اسناد آن مورد پژوهش قرار گرفته‌اند، اضافه خواهند شد و در نسخه بعد، می‌توانیم این اطمینان را حاصل کنیم که اگر یک راوی را بررسی کرده‌ایم، این کار را در مجموعه اسناد منابع حدیثی بررسی نموده‌ایم و تقریباً می‌توانیم بگوییم پژوهش‌های روایی، به شکل کامل انجام می‌گیرد.

### بازتاب نرم‌افزارهای رجالی مرکز در محافل علمی را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

گزارش‌های مفصلی از اساتید دروس خارج، در خصوص ملاقات‌ها و بازدیدهای مختلف از مرکز ارائه شده است که اذعان کرده‌اند امروزه در درس خارج، راجع به روایت و راوی، با احتیاط صحبت می‌کنیم؛ چراکه طلاب حاضر در درس، با نرم‌افزارهای مرکز نور همراه هستند و در بحث از هر راوی، بدون فاصله مسائلی را مطرح می‌کنند. این نرم‌افزار در مدت ۱۵ سال، کاملاً جا افتاده و مورد استفاده طلاب درس خارج و اساتید و پژوهشگران رجالی و حدیثی در عرصه‌های مختلف قرار گرفته است و امروزه رجالی، از حالت مهجوریت خارج شده و کلاس‌های تدریس رجالی، به صورت مستقل برگزار می‌شود و بحمدالله، نرم‌افزارهای رجالی نور بازتاب خوبی در محافل علمی و تحقیقاتی داشته است. ■

عدم تحریف برخی از راویان در کتب، عدم توثیق یا تضعیف نسبت به برخی از راویان، اختلاف نظر رجالیون در توثیق و تضعیف و نیز تعارض میان قول رجالیون و رفتار عملی اصحاب، از مواردی هستند که موانع تشخیص برخی از راویان شده‌اند. پس، لازم است گروه رجال عملاً این موانع هفت‌گانه در بحث راوی را از بین ببرند و در نهایت، به پژوهشگر بگویند این راوی، از نظر من موثق است یا خیر.

این مشکلات سبب می‌شود پژوهش در راوی، حیطة گسترده‌ای را شامل گردد. به همین جهت، دوستان از ابتدا برای هر راوی، عنوان معیاری را انتخاب نموده‌اند که معمولاً مشهورترین و کامل‌ترین عنوان است که فرد به آن شناخته می‌شود و با آن معیار، سایر مسائل و پژوهش‌های راوی دنبال می‌شود.

همراه با عناوین معیار، عناوین اصلی هم حفظ شده است تا مشخص شود چند عنوان داشته و حتی عناوین مصحف او تعیین می‌شود.

### آیا در نرم‌افزار درایة‌النور سیستم مشابه‌یابی هم تعبیه شده است؟

سیستم مشابه‌یابی نیز در این نرم‌افزار وجود دارد و انواع احادیث مشابه را از منابع و راویان مختلف می‌توانید در اختیار داشته باشید. نرم‌افزار درایة‌النور نسخه ۲، مجموعه‌ای گسترده برای پژوهش درباره راوی و سند است و راجع به اعتبار حدیث، تصمیم‌گیری می‌شود؛ چراکه نتیجه بحث‌های رجالی و درایه‌ای، این است که در نهایت می‌توانیم حدیث را اخذ کنیم یا خیر، و یکی از مقدمات مهم این کار که بحث سند و راوی است، در این نرم‌افزار انجام می‌گیرد. با این وصف، نمی‌توانیم کار پژوهشی رجالی انجام بدهیم و خود را از